

Д-р Мирчета ЂУРОВИЋ

ФОРМИРАЊЕ АКЦИОНАРСКИХ ДРУШТАВА У ЦРНОЈ ГОРИ ПОЧЕТКОМ XX ВИЈЕКА (у појединим привредним гранама)

БАНКАРСКА АКЦИОНАРСКА ДРУШТАВА

Први значајнији успјех акционарских друштава постигнут је у Црној Гори оснивањем новчаних завода, који се јављају почетком XX вијека. За неких десетак година формирано је шест новчаних завода, од којих четири на бази акционарског друштва — Прва никшићка штедионица 1901, Прва зетска штедионица (Подгоричка банка) 1904, Црногорска банка 1906 и Народна банка Књажевине Црне Горе 1909 године. Не улазећи у подробнију анализу њиховог рада, задржаћу се само на неким општим карактеристикама црногорских новчаних завода као акционарских друштава, тј. само на томе колико је акционарски начин удруживања капитала дошао до изражаја код новчаних завода у Црној Гори.¹

Развитак банака у Црној Гори одвијао се релативно врло брзо. Десет година је било довољно да банке и њихове филијале захвате читаву Црну Гору. Ни једног значајнијег мјеста у Црној Гори није остало у којем није била банка, филијала или заступништво неке банке. Банке су биле пустиле пипке у све крајеве Црне Горе. Такав напредак банака истовремено је претстављао и афирмацију акционарских друштава у Црној Гори. Управо, акционарска друштва су у Црној Гори прокрчила себи пут преко банака. Банке су показале да акционарска друштва могу да послуже као изврсно средство мобилизације и оплођавања капитала.

Поред свега тога што су банкарска акционарска друштва показала добре резултате, њихов напредак, нарочито у почетку, није текао без тешкоћа. Прва никшићка штедионица (1901), као први новчани завод, имала је доста муке док се стабилизовала и стекла повјерење. Првих година уплата акција је била тако слаба да су управни органи штедионице морали тражити помоћ

¹) Црногорске банке и њихову дјелатност посебно сам обрадио, па се овдје нећу детаљније задржавати на њима (*Новчани заводи у Црној Гори, Цетиње 1959, стр. 87*).

од државе, која је принудила акционаре на извршење обавеза према штедионици.² Али то је било само у почетку. Касније је уплата на име основног капитала текла нормално и код Прве никшићке штедионице и код осталих новчаних завода у Црној Гори.

Сва банкарска акционарска друштва у Црној Гори у суштини су почивала на истим принципима. Разлике су биле минималне, и оне су резултат само конкретних прилика под којима су се формирала поједина друштва. Банкарска акционарска друштва која су касније формирана, наравно, користила су искуства већ постојећих друштава. На искуству акционарског друштва Прве никшићке штедионице углавном су и формирани остали новчани заводи у Црној Гори. По њеном узору основане су готово све црногорске банке, а за акционарско друштво Прве зетске штедионице може се рећи да је било обична копија друштва у Никшићу.

Суштина банкарских акционарских друштава може се видјети из њихових правила, у којима су фиксирани основни принципи организације друштава.³

Сва банкарска акционарска друштва основана су на одређено вријеме — Подгоричка банка на 20 година, а сва остала друштва на 50 година. Величина почетне главнице била је иста код Прве никшићке и Прве зетске штедионице — 200.000 перпера, док је код других била знатно већа — код Црногорске банке 600.000, а код Народне банке 2,000.000 перпера. Номинална вриједност поједине акције износила је код свих завода 100 перпера, сем код Црногорске банке (200 перпера). Уплата на име главнице вршена је повремено у одређеним оброцима. Код Прве никшићке и Прве зетске штедионице уплата акција (100 перпера) вршена је за четири године, у „недјељним оброцима“ по 50 пара. Код Народне банке уплата се вршила за двије године (један перпер недјељно), а код Црногорске банке при упису се полагало 20 перпера на сваку акцију, а преосталих 180 перпера уплаћивано је у „18 мјесечних obroка“ по десет перпера.

Овакав начин уплате основног капитала отварао је врата средње имућним слојевима. То је било нужно нарочито у почетку, док се банке нијесу афирмисале и док се нијесу стабилизовале. Начин уплате акција био је погодан, па су због тога банкарска акционарска друштва и успјела да окупе прилично велики број акционара. Акционарска друштва су ишла за тим да окупе

²) Исто, 19—20.

³) *Правила Прве никшићке штедионице*, Никшић 1901, 3—27; *Правила Прве зетске штедионице*, Цетиње 1904, 3—24 (односно *Правила Подгоричке банке*) — Цетиње 1906, 3—30; *Правила Црногорске банке* на Цетињу, Цетиње 1906, 3—40; *Статуи Народне банке Књажевине Црне Горе* у Бару, Цетиње 1909, 3—35.

ситне и средње капитале, којих је у Црној Гори било највише, и у томе су углавном успјела.

Организација управних органа била је слична готово код свих банкарских акционарских друштава у Црној Гори. Сва су друштва имала скупштину, управни и надзорни одбор и пословну управу („равнатељство“, „управа“ и сл.). Функције појединих управних органа биле су постављене као и код свих акционарских друштава која се баве сличним пословима. Право гласа акционара, као и сам начин гласања, било је прецизирано правилима и зависило је од броја акција.

Друштва су својим правилима предвидјела и расподјелу дивиденде акционарима, а Народна банка је гарантовала 6 отсто интереса на уложни капитал. Банкарска акционарска друштва била су донекле привилегована и имала су извјесне олакшице. Тако су на примјер судови били дужни да у одређено вријеме обезбиједи и изврше наплату потраживања појединих банака, и то управо онако како је било предвиђено правилима банака.

Организација осталих институција банкарских акционарских друштава у Црној Гори је углавном била иста као и код свих сличних акционарских друштава, па се на томе, сматрам, није потребно дужо задржавати.

Банкарска акционарска друштва у Црној Гори показала су добре резултате. Банке су све више разграђавале своју дјелатност и напредовале из године у годину. Друштва су повећавала своје основне капитале расписивањем нових кола акција и на тај начин обухватала знатан дио слободног капитала и ситних слободних средстава у Црној Гори.

С напретком банака повећавало се и интересовање за њих. Појединци су све више пласирали капитал у банке. Оне су постајале све привлачније за посједнике капитала и за оне који су располагали слободним средствима. Акционарска друштва су послужила као полука за мобилизацију ситних средстава и стварање већих капитала, који су били потребни за развитак банака у Црној Гори. Замах банака у Црној Гори постигнут је захваљујући у првом реду баш акционарским друштвима. Да се није приступило стварању акционарских друштава, тешко би се нашла потребна средства за оснивање и развитак банака. Али, с друге стране, баш захваљујући напретку банака акционарска друштва су се афирмисала као значајне форме акумулације капитала. Упоредо са стварањем банкарских акционарских друштава оснивају се акционарска предузећа и у другим привредним гранама.

ИНДУСТРИСКА АКЦИОНАРСКА ДРУШТВА

Стварање акционарских друштава у индустрији отпочело је од мањих предузећа. Као што смо видјели, при крају XIX вијека формирана је, на бази акционарског друштва, штампарија у Никшићу, са оскудним новчаним средствима од 3.000 фиорина. То је било прво индустриско акционарско предузеће, а истовремено и прво акционарско друштво које је показало бар неке резултате. Послије неколико година формирају се још двије акционарске штампарије у Црној Гори.

Почетком 1906 године покренуто је у Подгорици оснивање штампарије на бази акционарског друштва, под називом *Акционарска штампарија „Војводе Божидара Вуковића“*. Друштво је основано 14 јануара 1906 године. Основни капитал износио је 15.000 перпера, подијељен на 150 акција (свака акција по 100 перпера).⁴ Штампарија је требало да отпочне рад до 1 марта исте године, али је прорадила нешто касније. У току 1907 године Акционарска штампарија у Подгорици издавала је недјељни лист Слободна ријеч, а поред тога штапала је и друге ствари.

Исте године покренуто је питање оснивања акционарског друштва за штампарију у Никшићу — *Никшићка акционарска штампарија*. Оснивачка скупштина одржана је 14 маја 1906 године. На њој су изабрани управни органи и усвојена правила друштва.⁵ Никшићка акционарска штампарија почела је рад исте године. Главница друштва износила је 10.000 перпера. Тај капитал је био подијељен на 500 акција, што значи да је поједина акција износила свега 20 перпера. Уплата се вршила повремено, у мјесечним оброцима од три перпера.⁶ На тај начин, акције су биле приступачне најширим слојевима.

Почетком септембра 1906 године у издању Никшићке акционарске штампарије почео је да излази недјељни лист *Народна мисао*. Штампарија је радила само до априла 1907 године. Ондашњем режиму није се свидјело писање *Народне мисли*, па је организован напад на штампарију. Машине су поломљене, *Народна мисао* је престала да излази, а тиме је престала и сама дјелатност штампарије.

Овдје се намеће питање шта је било са акционарском штампаријом која је основана 1898 године у Никшићу — *Акционарско друштво никшићке штампарије*. Напоменути смо да се ово друштво не јавља послје 1903 године и да штампарија није више радила. Не знам тачно каква је била судбина овог предузећа, али је највјероватније да су средства штампарије из 1898 године

⁴ Уставност, Цетиње, 26 јануара 1906, бр. 4.

⁵ Глас Црногорца, 3 јуна 1906, бр. 22.

⁶ Правила Никшићке акционарске штампарије, Никшић 1906, чл. 12.

прикључена новој штампарији — *Никшићкој акционарској штампарији* приликом њеног оснивања 1906 године. С обзиром да се Акционарско друштво из 1899 године не помиње послије пропасти Никшићке акционарске штампарије (1907), навјероватније је да су његова средства била спојена 1906 године и да се ранија штампарија уклопила у нову.

Поред штампарије, у Никшићу се почетком XX вијека оснивају још нека индустриска предузећа на бази акционарског друштва.

Једно од првих производних предузећа која се оснивају у Никшићу била је пивара „Оногошт“. Пивару „Оногошт“ подигао је Вуко Кривокапић још 1896 године. Машине су набављене у Трсту 1895 године, а коштале су 1.400 фиорина. Поред тога, за опрему је, како се види из једног извјештаја Кривокапића, било неопходно још 3.400 фиор., за које би се набавило 600 мањих и 20 већих буради и 4.000 флаша за пиво Са тим средствима могла се набавити само најнужнија, оскудна опрема.^{6а} Према једном опису, то је била јако примитивна пивара, са оскудним и заосталим средствима.⁷ Она је почела производњу у марту 1896, а у мају се већ продавало и њено пиво⁸. Пивара је најприје продавала своје пиво у Никшићу, а касније и у другим мјестима Црне Горе. Већ године 1898 она је имала своје „депозите“ у Подгорици и Цетињу.⁹ Због слабе и примитивне опреме и недостатка стручне радне снаге, Кривокапићево пиво је било веома слабог квалитета. Оно није могло издржати конкуренцију страног пива, иако је домаће пиво било заштићено.¹⁰ Да би побољшао рад пиваре и квалитет пива, Кривокапић је 1898 године довео

^{6а} Државни архив у Цетињу, Министарство финансија, 1895, ф II, писма и телеграми, бр 314.

⁷ Ево како ју је описао један дописник Гласа Црногорца на почетку њеног рада: „Јуче сам пошао тамо, јер ми рекоше да је проврио казан и наџох г. Вука са радницима, ће мијеша кључали казан јечмене прекрупе, и излива у други, па из другог опет у први, иза чега сљедеће цијећење, па теглење помпама на таван у гвоздену карлицу, па из ове даље у бачве у ледени подрум. Прошао сам и проз камаре, где се киша јечам до клијења, улазио сам у пржнице где се пржи, и видео сам друге двије камаре испржена и превијена јечма...“ (Глас Црногорца, 30 марта 1896. број 13).

⁸ Исто, 13 априла 1896, број 15.

⁹ Невесиње, 3 јуна 1898, број 5.

¹⁰ То се износило и у ондашњој штампи: „Прошле су три године од када је Вуко Кривокапић отворио прву фабрику пива у Никшићу. Варене пива за прошле двије године, и ако је према приликама (у) којима се Кривокапић налазио било повољно и ипак није могло да издржи конкуренцију странијех фабриканата пива, ма да је страном пиву великим државним ђумруком оптерећено...“ (Глас Црногорца, 2 маја 1898, бр. 18).

два стручна радника из Чехословачке¹¹. То је знатно утицало на побољшање рада пиваре и повећање производње. Према једном обавјештењу, никшићка пивара је у 1899 години повећала производњу за три пута,¹² па је због тога настојала да обезбиједи продају у већем броју црногорских вароши.¹³ Но ипак, све то није могло обезбиједити успјешну продају, јер је страно пиво било бољег квалитета и јевтиније.¹⁴

Пивара Вука Кривокапића, као и нека друга предузећа, имала је повластице и била концесионирана. Она је била ослобођена свих државних дажбина за десет година. Управа Подгоричке општине поставила је 1900 године питање права наплате општинске таксе на пиво Вука Кривокапића, али је министар унутрашњих дјела, Божо Петровић, одговорио да то питање још није ријешено и да се општинска такса неће наплаћивати према Правилнику до коначног рјешења.¹⁵ Али ни за сљедећих неколико година нијесу се наплаћивале ни општинске ни друге државне таксе. То се види из једног писма Сава Вулетића, претсједника Цетињске општине, од 13 фебруара 1904 године, у којему он говори о Кривокапићевим повластима и о праву наплате општинске таксе: „Све је на чему се Кривокапић позива, да има повластицу не плаћати речене дажбине, наредба Књ. Министарства финансија од 3 септембра 1896 год. . . у којој се каже да је Њег. Кр. Височанство Господар благоизволио наредити да се Кривокапићу за 10 година не наплаћују државне дажбине на произведену биру, нити државна царина на увезени материјал потребан за пивару“.¹⁶

По свему судећи, изгледа да је књаз Никола имао удјела у овој пивари. Зато су се њене привилегије, које је добила у почетку, одржале и касније и упорно чувале од стране државних органа.

Али и поред тога што је била концесионирана и имала привилегије, пивара је због слабе опреме стално храмала. Требало је побољшати њену опрему и процес производње. Пошто сâм Кривокапић није имао средстава, одлучио је да се уортачи са још неким трговцима. Средином 1902 године требало је да у пивару

¹¹ Невесиње, 13 маја 1898, број 2 (види и Глас Црногорца од 2 маја 1898, број 18).

¹² Невесиње, јануара 1899, број 2.

¹³ Глас Црногорца, 3 априла 1899, број 14.

¹⁴ Саво Вулетић у једном писму Министарству унутрашњих дјела 1904 године наглашава: „Међутим, познато је да Кривокапићу, бар у овом мјесту, чине конкуренцију, бар јевтиноћом, увозници пива, које је кудикамо бољег квалитета но што је Кривокапићево пиво.“ (ДАЦ—МУД, 1904, ф. фебруар—март, бр. 774).

¹⁵ ДАЦ—МУД, 1900, ф. април—јуни, бр. 470.

¹⁶ ДАЦ—МУД, 1904, ф. фебруар—март, бр. 774.

ступе Мато Чопић, Јоцо Петровић и Драго Шеровић. Требало је да они уложе капитал од 76.000 круна, с тим што би постали равноправни учесници у предузећу.¹⁷ Овим износом они би купили три четвртине вриједности пиваре, Кривокапић би остао власник четвртог дијела, па би на тај начин пивара постала ортаклук њих четворице. Али, изгледа, до ортаклука није дошло. У даљем раду не помињу се као власници Чопић, Петровић и Шеровић, већ само Кривокапић, па зато и мислим да тај ортаклук није био остварен.

Пивара је стално храмала и није могла одговорити потребама. Њено пиво је било слабог квалитета и много је заостајало за увезеним пивом, па су се почеле јављати критике на њен рад, а касније и протести због њених привилегија и заштитних царина на пиво.¹⁸ Због тога је требало повећати капитал и модернизовати пивару, па се 1907 године пивара претвара у *Удругу*.

У то вријеме пивара се налазила у врло лошем положају. Како се види из једног извјештаја, приликом стварања Удруге вриједност средстава пиваре процијeњена је на 60.000 перпера.¹⁹ Управа Удруге је констатовала да је опрема пиваре недовољна за већу производњу и да је застарјела: „Управа је. констатовала. да су справе и судови са којима је г. Кривокапић радио недовољни за израду веће количине пива — такође застарели и несавршени“.²⁰ Да би се могла побољшати производња, морало се прићи проширењу и модернизацији средстава пиваре. Ово је било утолико нужније што су никшићки трговци 1908 године предузели мјере за стварање једне модерне пиваре, па је заприм

¹⁷ Капетан Обрен Никовић, окружни капетан у Никшићу, пише Божу Петровићу 2 октобра 1902 године: „Јанко и Вуко Кривокапићи продали су за увјечито фабрику од бире, као и сва зданија и земљиште које њојзи припада у овој вароши са цијелим правима која има за 76 хиљада круна, и то: Мату Чопићу, оvd. становнику, један дио, други Драгу Шеровићу, из Бијеле — Боке Которске, трећи дио Јоцу Петровићу из Кикинде. а четврти дио оставили за Кривокапића. . . Те тако овом продајом удружили се, да им је заједничка и да заједно у истој раде, како би се у радњи боље подјачали. . .“ (ДАЦ—МУД, 1902 ф. октобар—децембар, бр. 1132).

¹⁸ Г л а с Ц р н о г о р ц а, 21 фебруара 1904. бр. 8. Године 1907 појављују се оштри написи против пиваре: „Од назад 10 година постоји у Никшићу фабрика бире Вука Кривокапића. . али на жалост она није уређена према савременим захтјевима, те није у стању давати довољну количину добре бире за нашу унутрашњу потрошњу, и по том већи дио утрошене бире добављамо са стране, те тако у прошлој години увезло се бире. . . око 400.000 литара, а поменута фабрика произвела је само око 120.000 кгт.“ Даље се у чланку напада политика високих царина на пиво (Н а р о д н а м и с а о, 19 августа 1907, бр. 36).

¹⁹ ДАЦ—МУД, Управно одјељење, 1909, ф новембар, бр. 8783, извјештај Прве друштвене пиваре Обласној управи у Никшићу од 22 новембра 1909 године.

²⁰ И с т о. (Податке које даље наводим о У д р у з и узео сам из овог извјештаја.)

јетила опасност да ова буде сасвим потиснута.²¹ Због свега тога Удруга је ријешила „да прошири пивару, како би се могло израђивати годишње до пола милиона килограма пива“. Да би се обавили потребни радови, пивара је морала обуставити производњу у прољеће 1909 године. Извршеним радовима знатно је побољшано стање пиваре. У наведеном извјештају се истичу све промјене које су наступиле послје тога: „Пивара сада има три пута веће магацине него што су прије били. Сем тога, набавила је нову машинерију, казан за варење пива, хладнике, млин, пумпу, резервоар за воду, мотор за пумпање воде и мљиво; израђен је један артерски бунар, који осигурава довољну количину воде при највећој суши; набављено је подрумско посуђе (бачве и каце гвоздене, печницу за домаћи јечам итд.); уопште све што потребује једна модерно уређена пивара. Сви су ти радови извршени са највећом брзином. . . али је Удруга постигла то, да ће до неколико дана моћи отпочети пећи пиво у много већој количини него што се то прије могло чинити“.

У извјештају се даље наводи да је „са куповицом“ (60.000 перпера) утрошено на пивару око 180.000 перпера и да се изводе радови у вриједности од 30.000 перпера, што значи да је свега уложено капитала 210.000 перпера. Поред тога, још је била предвиђена изградња неких споредних зграда (за канцеларије и станове), па је требало да уложени капитал износи око 250.000 перпера. Тако је пивара била знатно реновирана и проширена. Али, као што се види, то је прогутало прилично велика средства. Пошто удругари, њих 13, нијесу могли сами пружити сав овај капитал, ријешено је да се пивара претвори у акционарско друштво и да носи назив *Црногорска пивара „Оногошт“*. Да су удругари могли уложити сав овај капитал, вјероватно не би ни дошло до оснивања акционарског друштва. Тако је прва пивара у Никшићу од индивидуалног власништва — преко Удруге — постала акционарско друштво.

Одлука о претварању никшићке пиваре у акционарско друштво донесена је на састанку удругара 10 новембра 1909 године.²² У то вријеме пивара је била реконструисана. Удруга је „довршила радове пиваре и снабдјела исту са модерном машинеријом и прибором“.²³ Према подацима Статистичког одјека Министарства унутрашњих дјела, пивара је у то вријеме имала 11 сталних радника, годишња производња је била 85.000 кг пива, а остваривала је „чисти годишњи приход“ од 7.435,55 перпера.²⁴

²¹ Интересантно је да су никшићки трговци још 1904 године били покренули оснивање једног акционарског друштва за стварање пиваре (Глас Црногорца, 21 фебруара 1904, бр. 8).

²² Исто, 14 новембра 1909, бр. 48.

²³ Исто.

²⁴ Исто, 5 децембра 1909, бр. 51.

Свега два дана по донесеној одлуци о формирању акционарског друштва (12 новембра 1909), усвојила је скупштина удругара правила акционарског друштва — *Правила Црногорске пиваре „Оногошт“* у Никшићу.²⁵ Припреме за овај обрт већ су биле давно извршене, па се и могла тако брзо донијети одлука и створити правила друштва. Организација друштва, фиксирана у правилима, била је прилагођена ранијој Удрузи и принципима на којима је пивара већ радила.

Акционарско друштво Црногорске пиваре „Оногошт“ основано је на 30 година. Основни капитал био је 250.000 перпера, подијељен на 2.500 акција (свака акција по 100 перпера). С обзиром да је извјестан капитал већ био уложен, уплата акција се вршила на начин донекле различит од других акционарских друштава у Црној Гори. Прва уплата требало је да износи „онолику суму која се утврди по књигама и рачунима да је дотада већ уложено у пивару“ (чл. 9 *Правила*), а за даљу уплату требало је да ријешу управни одбор друштва.

До оснивачке скупштине друштва пиваром је руководио управни одбор Удруге. За процјену уложеног капитала и стања у пивари „Оногошт“, како је предвиђено правилима, требало је да се формира комисија која би била састављена од три удругара и три акционара. На бази извјештаја ове комисије управни одбор би одредио обавезе акционара према предузећу, начин уплате акција и др. Све обавезе које је имала Удруга требало је да пређу на акционарско друштво, па је то фиксирано и *Правилима*: „Све обавезе, које Удруга има према разним фирмама и лицима, прелазе на акционарско друштво тек што оно постане власник пиваре“ (чл. 78).

Расподјела чисте добити Црногорске пиваре „Оногошт“ вршена је на сљедећи начин: 10 отсто за резервни фонд, 10 отсто на име тантијеме управним органима друштва (3,5% управном одбору, 1,5% надзорном одбору, 2% „пивару“ и 3% управитељу и другим сталним чиновницима), а остатак се дијелио акционарима као дивиденда.

Изузимајући још неке одредбе којима је било прилагођено Удрузи, остали принципи на којима је организовано ово друштво били су као и код свих сличних акционарских друштава.

Оснивачка скупштина друштва одржана је 21 маја 1910 године. На њој су удругари поднијели извјештај о дотадашњем

²⁵ *Правила су потврђена* послије двије недјеље, штампана су на Цетињу 1909 године, имају свега 80 чланова, а потписали су их „удругари Прве друштвене пиваре“: Лазар Ђ. Мијушковић, Станко Матановић, Вуко Кривокапић, Митар Мартиновић, Ристо Бошковић, Митар Радловић, Мато Чопић, Тришко Радовић, Спасоје Вујовић, Максим Јовановић, Нико Виторовић, Радван Мијушковић и Војимир Живни.

раду и стању пиваре, а изабрани су и управни органи друштва.²⁶ У извјештају је приказано да је у току 1909 године пивара остварила чист добитак од 11.307,04 перпера. Међутим, касније се испоставило да то није би реалан одраз пословања пиваре. Контролом надзорног одбора је утврђено да је добит била много мања. Због тога, као и због још неких питања, почетком новембра 1910 године сазвана је ванредна скупштина акционара. Из извјештаја надзорног одбора, који је поднесен ванредној скупштини, види се да је на крају 1909 године добитак износио свега 5.792,46, а не 11.307,04 перпера, тј. скоро упола мање.²⁷ Поред тога, на овој скупштини је констатовано да књиговодство није вођено уредно, да се на трговини са страним пивом изгубило 7.557,28 перпера, да је Хумберт Живни, технички руководилац производње, отпуштен због тога, „што није фабриковао добро пиво“ и да је претсједник управног одбора Војимир Живни дао оставку, као и још неке друге слабости и проблеми пиваре. У свим тим питањима, као и многим другим, скупштина је заузела став и предузела мјере да се слабости отклоне и поправи стање пиваре.

Један од првих задатака друштва био је да се ријешити питање уплате основног капитала и регулишу обавезе удругара и акционара. Позив за упис I кола од 2.000 акција био је објављен 4 октобра 1909 године, тј. још прије оснивања друштва.²⁸ До краја 1909 године било је укупно уплаћено 91.500 перпера, од чега су удругари уплатили 88.800, а нови акционари свега 2.700 перпера.²⁹ Највећи дио овог капитала био је уложен раније, док је пивара још била Удруга. Због прилично слабог одзива, управа је почетком јануара 1910 године поновила позив за упис акција, одређујући за крајњи рок уписа 20 фебруар 1910 године.³⁰ На оснивачкој скупштини акционара од 21 маја 1910 констатовано је да су удругари уплатили 70 отсто својих акција.³¹ Али то, с обзиром на уложени капитал за куповину средстава и ремонт пиваре, није било довољно, па је средином 1910 године управа упутила позив свим акционарима да до 1 августа уплате 70 отсто од ври-

²⁶ ДАЦ—МУД, Управно одјељење, 1910, ф. мај, бр. 4267. (За претсједника управног одбора изабран је Вуко Кривокапић, бивши власник пиваре, за потпретсједника Мило Матановић, за благајника Мато Чопић и још 12 чланова, међу којима и неки високи државни чиновници: Лазар Мијушковић, бригадир Митар Мартиновић, бригадир Блажо Бошковић и др.)

²⁷ Исто, ф. новембар, бр. 10.536. (Под овим бројем, поред извјештаја надзорног одбора, налази се и записник са исте скупштине, као и извјештај Живка Никчевића Министарству унутрашњих дјела.)

²⁸ Глас Црногорца, 31 октобра 1909, бр. 46.

²⁹ ДАЦ—МУД, Управно одјељење, 1910, ф. мај, бр. 4267.

³⁰ Глас Црногорца, 16 јануара 1910, бр. 3.

³¹ ДАЦ—МУД, Управно одјељење, 1910, ф. новембар, бр. 10536 (из записника I главне скупштине акционара).

једности уписаних акција.³² Но ни то није било довољно, јер је пивари недостајао потребан капитал, па је на ванредној скупштини од 5 новембра 1910 године ријешено да се уплати 90 отсто вриједности акција, тј. још 20 отсто од уписаних акција. Онај акционар који није могао платити у готову, морао је приложити „акцептирану мјеницу у вриједности 20% по акцији“.³³ Ово давање мјеница од стране акционара било је потребно друштву, како је то мотивисала управа, као покриће код новчаних завода за набавку кредита од 50.000 перпера, који је био неопходан за дањи рад пиваре. Онај који је био уплатио 70 отсто вриједности уписаних акција могао је положити мјеницу на преосталих 30 отсто и добити оригиналну акцију.³⁴

Из наведенога се види да је управа била предузела све што је могла да би се уплатило што више уписаних акција. Наравно, ове мјере нијесу остале без резултата. До краја 1910 године било је уплаћено 171.774,77 перпера, што чини готово 90 отсто од расписаног I кола од 2.000 акција.³⁵

У архиву сам наишао на један списак акционара с почетка 1911 године из којег се види ко су све били акционари и колико је ко посједовао акција у пивари „Оногошт“.³⁶ У списак су унесени само они акционари који су присуствовали или били заступљени путем пуномоћа на скупштина 1 маја 1911 године. Због тога претпостављамо да списак није потпун. Али, у сваком случају, он претставља највећи број акционара. Изостављено је можда само неколико акционара са мањим бројем акција. На списку је свега 37 акционара са укупно 1.839 акција. Од ових 37 акционара било је њих 12 који су имали по 100 акција и тројица преко 90 акција, а сви остали акционари свега 353 акције. Од 15 акционара који су посједовали по око 100 акција било је 11 старих удругара и само четири нова акционара (Андрија Мијушковић, Божидар Перезић, браћа Марић и бригадир Блажо Бошковић). До оваквог стања дошло је зато што су се стари чланови, приликом претварања Удруге у акционарско друштво, обавезали „да сваки удругар мора узети подједнако сав број акција које не буду продате новим акционарима“. На тај начин, „од непродатих акција припало је сваком удругару по 100 акција“.³⁷ Пошто није било продато ни једна четвртина расписаног броја

³² Глас Црногорца, 31 јула 1910, бр. 33.

³³ ДАЦ—МУД, Управно одјељење, 1910, ф. новембар, бр. 10536.

³⁴ Исто.

³⁵ Глас Црногорца, 26 фебруара 1911, бр. 9, биланс пиваре „Оногошт“ на дан 31 децембра 1910.

³⁶ ДАЦ—МУД, Управно одјељење, 1991, ф. мај. бр. 5039, прилог уз записник са скупштине од 1 маја 1911 године.

³⁷ Исто, 1910, ф. новембар, бр. 10536, из записника са ванредне скупштине акционара од 5 новембра 1910.

акција, удругари су били принуђени да узму по 100 акција. Због тога су удругари и даље остали господари Црногорске пиваре „Оногошт“. С обзиром да се баш ових година довршавала модерно опремљена пивара „Требјеса“, био је приличан ризик улагати новац у пивару „Оногошт“. Зато је и купљен онако мали број акција од стране нових акционара, па су удругари били приморани да преузму терет на своја леђа.

Према билансу, пивара је у 1910 години остварила чист добитак од 8.120,63 перпера.³⁸ Вриједност константног капитала била је 275.129,93 перпера, од чега „непокретности“ (зграде, земљишта) 136.376,63 перпера, а „покретности“ (машине, бурад, алат, кола и др.) 138.753,30 перпера. Укупан промет пиваре у овој години износио је 1.869.147,75 перпера, што претставља значајан напредак у односу на раније године.³⁹

Али и поред тога изгледа да није било све у реду. Добија се утисак да је у овом друштву постојало неслагање између појединих чланова, као и у самим управним органима. Видјели смо да је 5 новембра 1910 године одржана једна ванредна скупштина. Није прошло ни пола године а надзорни одбор је заказао и другу ванредну скупштину, са мотивацијом „што је опазио да управни одбор доноси и извршује одлуке које су противне правилима и интересима Друштва“.⁴⁰ Ванредна скупштина је одржана 1 маја 1911 године и на њој се расправљало о неким погрешкама претсједника управног одбора Вука Кривокапића и о судском спору који је водио управни одбор са Хумбертом Живним.⁴¹ На скупштини су изабрани нови управни и надзорни одбор друштва. У нове управне органе изабрани су углавном стари чланови, али је отпао Вуко Кривокапић, бивши власник пиваре и дотадашњи претсједник управног одбора. То је, изгледа, и била најглавнија сврха ове ванредне скупштине. Тако је акционарско друштво пиваре „Оногошт“ такорећи стално боловало од неких трзавица и неслагања, па се то морало одразити и на његову дјелатност.

Но и пред свега тога, пивара је прилично добро радила у 1911 години. Друштво је у овој години остварило чист добитак од 50.122,75 перпера, од чега је остало за подјелу акционарима на име дивиденде 40.098,21 перпер.⁴²

У сљедећој, 1912 години, дјелатност пиваре је знатно опала. Балканским ратом су биле поремећене привредне прилике, па се то морало одразити и на производњу пиваре. Према билансу,

³⁸ Г л а с Ц р н о г о р ц а, 26 фебруара 1911, бр. 9.

³⁹ ДАЦ—МУД, Управно одјељење, 1911, ф. јуни, бр. 5686.

⁴⁰ Г л а с Ц р н о г о р ц а, 16 априла 1911, бр. 16.

ДАЦ—МУД, Управно одјељење, 1911, ф. мај, бр. 5039, извјештај Живка Никчевића Министарству унутрашњих дјела од 16 маја 1911.

⁴² Г л а с Ц р н о г о р ц а, 31 јануара 1912, бр. 4, биланс пиваре „Оногошт“ за 1911 годину.

пивара је у 1912 години имала губитак од 8.688,79 перпера.⁴³ До краја исте године било је уплаћено на име главнице 215.502,99 перпере, што значи да је за посљедње двије године уплаћено свега 43.728,22 перпера. Како се види из биланса за 1910, 1911 и 1912 годину, основни дио главнице био је уплаћен у току 1910 године, тј. у првој години дјелатности друштва. Касније је уплата сасвим спласнула.

Црногорска пивара „Оногошт“ производила је још у 1913 и у првој половини 1914 године, када је престала да ради. Али немамо детаљнијих података о раду пиваре из ових година. У јулу или августу 1914 године избио је у пивари пожар, па је она тада сасвим обуставила производњу и више је уопште није обновљала.⁴⁴ Тиме је, послје много обрта, био завршен животни пут прве пиваре и једног од првих индустријских предузећа у Црној Гори — Црногорске пиваре „Оногошт“ у Никшићу.

Поред пиваре „Оногошт“, у Никшићу је радила још једна пивара — „Требјеса“, коју је основало једно акционарско удружење.

Средином 1908 године оснива се у Никшићу *Индустриско акционарско удружење*. Правила Удружења била су израђена још 17 августа 1908 године. Али због политичких трзавица и због тога што је држава хтјела да заштити концесионирану пивару „Оногошт“, у којој је књаз Никола имао интереса, државне власти су затезале са одобрењем правила, па се Удружење могло консолидовати и приступити изградњи пиваре тек крајем 1909 године. Скуп за стварање Удружења одржан је 19 августа 1908 године, а оснивачка скупштина на којој је оно конституисано тек 10 новембра 1909 године.⁴⁵ На овој скупштини су изабрани управни и надзорни одбор, које су сачињавали већином трговци. Послије тога се пришло организовању самог Удружења.

Индустриско акционарско удружење у Никшићу основано је на 50 година.⁴⁶ Удружење је имало за циљ да подиже „разна индустријска подuzeћа“, а у првом реду „фабрику за производњу буре“ (чл. 2 и 3 *Правила*). Основни капитал је износио 500.000 перпера, подијељен на акције у номиналној вриједности од 100

⁴³ Овај биланс сам нашао у Централној народној библиотеци у Цетињу уз Правила Црногорске пиваре „Оногошт“ (V/2655).

⁴⁴ Податке о томе саопштио ми је друг Душан Вукићевић, службеник пиваре у Никшићу, на чему му и овом приликом изражавам захвалност.

⁴⁵ Глас Црногорца, 28 новембра 1909, бр. 50.

⁴⁶ *Правила* Индустриског акционарског удружења у Никшићу, Загреб 1909.

перпера. Главница се дијели на кола, а прво коло од 2.000 акција (200.000 пер.) пуштено је у промет „одмах“, тј. приликом оснивања Удружења. Уплата се вршила постепено — десет перпера на име прве уплате, а затим по два перпера мјесечно.

Позив за упис I кола акција објавила је привремена управа још почетком септембра 1909 године,⁴⁷ али се озбиљније томе пришло тек после оснивачке скупштине, која је одржана средином новембра исте године. Упис се вршио преко повјереника који су били одређени по свим мјестима у Црној Гори. Чак су били одређени повјереници за Америку, јер се рачунало на упис акција од стране црногорских исељеника.⁴⁸ Почетком идуће, 1910 године, предузете су мјере за изградњу пиваре. Управа је већ у фебруару јавила да је купљено земљиште и да се врше припреме за подизање зграде.⁴⁹ Исте године предузете су мјере и за набавку машина, да би могле бити монтиране чим зграда буде готова. Зграда је завршена до новембра 1910 године. Један дописник из Никшића у извјештају о акционарском удружењу јавља 1 септембра 1910 године: „По плану инжињера г. Ј. Пинта из Пеште подигнута је, на обали ријеке Бистрице, велика и угледна двоспратна кућа са три одјељења подземних просторија за зријевање и стајање пива и ледног магацина“.⁵⁰ Поред тога, како се види из дописа, подигнута је била и једна мања стругара, а у пројекту је било да се изгради и један парни млин и електрична централа.

Све је то изискивало прилично велика новчана средства. Пошто уплата I кола акција није била извршена, Удружењу су недостајала потребна средства за даљу изградњу пиваре. Због тога је на скупштини акционара од 20 октобра 1910 године ријешено да се настоји да се уписане акције уплате у потпуности или бар 75 отсто и да се покуша са уписом нових акција.⁵¹ Удружење је истовремено морало да тражи кредите код новчаних завода. Многи акционари заложили су своју имовину код банака само да би се добио потребан кредит, а неки су дали и готов новац на зајам.⁵²

⁴⁷ Глас Црногорца, 3 октобра 1909. бр. 42.

⁴⁸ Исто, 28 новембра 1909, бр. 50.

⁴⁹ Исто, 27 фебруара 1910, бр. 11.

⁵⁰ Цетињски вјесник, 6 новембра 1910, бр. 88.

⁵¹ Исто.

⁵² „На поднесено извјешће управино о стању рада и средстава са којима располаже, акционари су показали ново пожртвовање. Достина су уплатили акције до оригинала, један дио 70, а најмањи 50 од 100, и уписало се доста нових акција. На извјешће управино за покриће зајмова код новчаних завода ставили су своје непокретнине као подлогу у износу око 150.000 перпера управи на расположење и оригиналних акција новчаних завода на 30.000 перпера. Неколицина ставили су готовину новца у зајам“ (Исто).

Средином 1911 године пивара је била готова. Зграда је била завршена још раније, машине су биле набављене и „Требјеса“ је могла почети производњу. Дотада је за изградњу пиваре било утрошено преко 424.000 перпера, а то је била прилично висока сума за могућности Удружења.⁵³ Управа Удружења често није имала могућности да исплати раднике, па им је као накнаду давала акције, јер новаца није било.⁵⁴ То најбоље илуструје под каквим се околностима и тешкоћама стварало ово предузеће. Пивара „Требјеса“ умногоме је настала захваљујући великом залагању људи који су руководили Удружењем и који нијесу жалили напора да се она подигне. Да није било предузимљивости оснивача, ово предузеће, вјероватно, не би било ни створено. Но, упркос свим тешкоћама, они су створили пивару, опремљену, за оно вријеме, веома модерним средствима.

Из стања на дан 31 децембра 1911 године види се да је пивара „Требјеса“ имала прилично дугова. Она је само по текућим рачунима дуговала 275.233,34 перпера, док је потраживала свега 25.573,38 перпера.⁵⁵ Да би повећало основна средства пиваре, Удружење је на II ванредној скупштини, од 3 јула 1911 године, донијело одлуку да се пусти у продају и II коло од 2.000 акција (200.000 пер.).⁵⁶ Али то није много побољшало стање пиваре, јер је с уплатом ишло прилично слабо. Према објављеном билансу за 1912 годину (стање на дан 31 децембра), било је уплаћено скоро читаво I коло акција — 196.749,96 перпера, а од II кола било је уплаћено свега 30.541,44 перпера, што значи да је пивара располагала основним капиталом од 227.291,40 перпера.⁵⁷ Укупна вриједност „непокретних“ средстава (земљиште, зграде и машине) износила је 452.077,75 перпера, па је сасвим нормално да је пивара морала узимати кредите. Ако се томе дода потребан капитал за „покретна“ средства (намјештај, возни парк, алат, сандуци, бурад и др.), чија је вриједност 1912 године била 109.511,14 перпера, и „сировине“ у износу од 24.999,53 перпера, онда се тек може видјети с каквим се све тешкоћама борила пивара и колико се морала оријентисати на кредите са стране.

У 1912 години остварен је чист добитак од 18.716,58 перпера, од чега је остало за расподјелу акционарима на име дивиденде 14.075,87 перпера. С обзиром да је пивара у 1911 години радила само неколико мјесеци, постигнути резултати у 1912 години

⁵³ Исто, 17 августа 1911, бр. 64.

⁵⁴ Према подацима које ми је саопштио друг Душан Вукићевић. (Да су и поједини радници посједовали акције може се видјети из Књиге акционара, која се чува у архиви данашње пиваре у Никшићу.)

⁵⁵ Књига стања, чува се у архиви пиваре у Никшићу.

⁵⁶ Глас Црногорца, 9 јула 1911, бр. 29.

⁵⁷ Исто, 17 августа 1913, бр. 37. (Све податке за 1912 годину користио сам из овог биланса.)

претстављали су значајан успјех. Њено пословање, као што се види, било је од самог почетка позитивно. Ово нарочито треба подвући и због тога што је пивара основана под тешким условима и што је било много сумње у њен успјех.

Догађаји који су наступили 1912 и 1913 године знатно су утицали на рад пиваре. Ратне прилике су умногоме пореметиле нормалну производњу и развитак пиваре. Балкански рат је онемогућио пивари „Требјеси“ да у првим годинама постигне просперитет који би био могућан у нормалним приликама. Због тога је пословање пиваре у 1913 години било прилично ограничено. Али је, ипак, пивара постигла извјестан напредак.

Уплата на име основног капитала напредовала је прилично слабо. До краја 1913 године било је уплаћено свега 242.429,48 перпера, што значи да се у односу на 1912 годину уплата на име главнице повећала само за 15.138,08 перпера.⁵⁸ Добитак је такође повећан, иако сасвим незнатно. Чисти добитак је износио 19.171,48 перпера, од које суме је припадало акционарима на име дивиденде 14.416,95 перпера. Од овога је долазило на акције I кола 12.200, а на акције II кола само 2.216,95 перпера.

С обзиром на све околности, рад пиваре кроз прве двије године био је прилично добар, а постигнути резултати су били задовољавајући. У 1914 години пивара је напредовала и постигла нешто боље резултате. У току 1914 године вриједност производње готово је удвостручена. Само од продатог пива повећали су се приходи на 270.782,32 перпера. Са залихама и оним што се пивари дуговало од продаје на вересију, вриједност производа се повећала готово за два пута.⁵⁹ Чист добитак у 1914 години такође се повећао за два пута: од 19.171,48 у 1913 години, попео се на 39.510,25 перпера. Од тога је припадало акционарима на име дивиденде 29.117,49 перпера, што чини три четвртине целокупног добитка.

Даљи развитак пиваре „Требјесе“ пресјекао је Први свјетски рат. У 1915 години производња је опала, а у јануару 1916 године пивара је обуставила рад. За вријеме аустриске окупације она је готово сасвим порушена, а обновљена је тек после 15 година.

Оснивање и дјелатност пиваре „Требјесе“ пада у вријеме ненормалних прилика у Црној Гори. Пивара је прорадила у другој половини 1911, а већ идуће године отпочео је Балкански рат. Тек што се овај рат завршио, отпочеле су припреме за Први свјетски рат. То је, наравно, морало утицати на рад пиваре. Она није могла потпуно да развије своју дјелатност. Ратови, нарочито по-

⁵⁸ Исто, 18 јануара 1914, бр. 3, биланс Индустриског акционарског удружења за 1913 годину.

⁵⁹ Биланс пиваре за 1914 годину није објављен, па смо из наведене Књиге стања користили основне податке за ову годину.

сљедњи, пресјекли су напредак пиваре. Према *Књизи акционара*, било је уписано 2.850 акција, што значи да предвиђена главница није била ни уписана акамоли уплаћена. Због ратног стања људи нијесу били склони никаквом улагању, па је зато један дио предвиђеног броја акција на име основног капитала остао неуписан и неуплаћен. Индустриско акционарско удружење није успјело да оствари ни онај дио главнице који је био потребан за пивару „Требјесу“, акамоли и за оснивање других предузећа. Дјелатност овог Удружења свела се на пивару, а то је и био главни разлог њеног оснивања, премда је било предвиђено стварање и других предузећа.

* * *

У Никшићу су, дакле, била основана два предузећа за производњу пива, и то пиваре „Оногошт“ и „Требјеса“. Између ове двије пиваре формирао се, такорећи, од почетка посебан однос, који је често прелазио оквире обичне борбе око престижа. Конкурентска борба између ове двије пиваре добила је карактер политичке борбе између „клубаша“ и „праваша“. Око пиваре „Оногошт“ били су окупљени они елементи који су стајали на страни режима и књаза Николе, тзв. „праваша“, а око пиваре „Требјесе“ присталице Народне странке, тзв. „клубаша“. Управо, пивара „Требјеса“ је и настала као противтежа конзервативним политичким снагама књаза Николе. Многим никшићким трговцима и богатијим људима, као опозиционарима ондашњег режима — „клубашима“, није било дозвољено да ступе у друштво пиваре „Оногошт“, па је због тога и дошло до оснивања друге пиваре — „Требјесе“ — у Никшићу. Иначе, политичка борба у Црној Гори у то вријеме, нарочито у Никшићу, била се прилично развила и попримала је све оштрији карактер. Грађански елементи — трговци, занатлије, банкари, средњи предузетници и др. — били су углавном на страни напредног политичког покрета — Народне странке. Пошто се већина таквих налазила у Индустриском акционарском удружењу, држава је настојала да их онемогући. Први притисак од стране режима и покушај онемогућавања Индустриског акционарског удружења показао се још приликом потврде њихових правила од стране надлежног органа — Министарства унутрашњих дјела. Министарство је одуговлачило са одобрењем правила и потврдило их је тек послје више од годину дана, док су правила пиваре „Оногошт“ потврђена за непуних 15 дана.

Конкурентска борба стално се заоштравала између ове двије пиваре. Пивара „Требјеса“ је имала велико преимућство у економској утакмици, јер је била снабђевена бољом опремом и имала већи капацитет производње. Према неким подацима, који се могу сматрати само приближним, у 1911 години производња једне

и друге пиваре је била готово једнака, јер је „Требјеса“ почела рад тек средином ове године. Али већ 1912 године производња пиваре „Требјесе“ била је двапут већа од производње пиваре „Оногшт“ (прва је продала 7.500, а друга 3.700 хл. пива).⁶⁰ Овакав однос је углавном остао до краја постојања ових пивара. „Требјеса“ је располагала и бољим превозним средствима, па јој је то омогућило да боље и брже пласира своје пиво и да освоји унутрашње тржиште. Према истим подацима, у укупној продаји домаћег пива у Црној Гори „Требјеса“ је учествовала са око 80 отсто, и то у појединим мјестима овако: у Никшићу и Даниловграду 80 отсто, у Подгорици 85 отсто, у Колашину, Ријеци Црнојевића и Виру 100 отсто, а у Цетињу само 35 отсто (изгледа да двор и камарила нијесу хтјели да пију „клубашко“ пиво). На тај начин „Требјеса“ је, што се тиче потрошње домаћег пива, углавном била освојила црногорско тржиште, а пивара „Оногшт“ била је умногоме потиснута.

Да би побољшало свој положај, како у производњи тако и на тржишту, друштво пиваре „Оногшт“ је предузело мјере за оснивање нове, модерне пиваре у Подгорици. Почетком 1914 године била је сазвана ванредна скупштина на којој се расправљало о питању изградње пиваре у Подгорици и, у вези с тим, о повећању друштвеног капитала.⁶¹ Изгледа да је на скупштини од 5 јануара 1914 године постигнута само начелна сагласност, а да конкретно није ништа предузимано, јер је и на V редовној скупштини, која је била заказана за 28 мај 1914 године, поново постављено питање изградње пиваре у Подгорици.⁶² Не зна се шта је све одлучено на посљедњој скупштини, али је сигурно да овај покушај није био реализован; пивара у Подгорици није била изграђена. У оно вријеме је изгорјела и сасвим престала да ради и пивара „Оногшт“ у Никшићу, па је тиме била запечаћена и судбина овог друштва.

Овдје треба још напоменути да је средином 1913 године било покренуто питање спајања пивара у Никшићу. Сматрало се да ће доћи до фузије, па су чак новине донијеле вијести да се ствар приводи крају: „Рад на стапању обје пиваре у Никшићу приводи се крају и сасвијем се оправдано држи да ће се ова замисао остварити, пошто је у интересу и једног и другог Друштва“.⁶³ Но и поред свих тих нада и покушаја, до спајања није дошло, већ су пиваре до краја остале као самостална предузећа, не смањујући „конкурентску“ борбу.

Резултати које су постигла ова два акционарска друштва — пиваре „Требјеса“ и „Оногшт“, као што смо видјели, били су

⁶⁰ Према подацима које ми је дао друг Душан Вукићевић.

⁶¹ Глас Црногорца, 21 децембра 1913, бр. 59.

⁶² Исто, 17 маја 1914, бр. 26.

⁶³ Цетињски вјесник, 4 септембра 1913, бр. 75.

прилично скромни. Оба предузећа била су мањег капацитета. Самим тим она нијесу могла постићи неке веће резултате. Поред тога, црногорске пиваре су се бориле и с многим другим тешкоћама. Саобраћајне прилике у Црној Гори биле су прилично лоше; пиво се све до 1912 године транспортовало обичним колима. Квалитет пива није био добар, па су црногорске пиваре морале трпјети притисак конкуренције страног пива које је произвођено под знатно повољнијим условима и било бољег квалитета. Држава је, као што смо напоменули, настојала да заштити домаћу производњу пива, па је увела високу царину на страно пиво,⁶⁴ а поред тога ослободила је пиваре за одређено вријеме од плаћања државног пореза, царина и других дажбина.⁶⁵ Све је то знатно олакшало дјелатност пивара у почетку рада, нарочито пиваре „Оногошт“, али није могло сасвим заштитити домаћу производњу пива од конкуренције са стране и од притиска увозног пива.

Приликом оснивања пивара и стварања акционарских друштава сматрало се, и обећавало, да ће оне задовољити домаћу потрошњу, да ће истиснути страно пиво са црногорског тржишта и да ће се црногорско пиво извозити у иностранство — Албанију и погранична подручја Аустрије. Од свега тога постигнуто је врло мало. Страно пиво је и даље продавано на црногорским пијацама, а од извоза није било скоро ништа, сем што је послије Балканског рата пивара „Требјеса“ извозила нешто мало пива у Албанију. Организација транспорта и распродаје црногорског пива била је толико слаба да није могла задовољити ни домаће тржиште, акамоли извоз у иностранство. Ако се узме у обзир још и квалитет пива, који је био релативно слаб, онда је јасно да црногорске пиваре нијесу могле извозити пиво у иностранство. Страно пиво је тукло домаће и на црногорским пијацама, акамоли другдје.

Стварање индустријских предузећа на бази акционарског друштва у Црној Гори било је резултат помањкања већих индивидуалних капитала.⁶⁶ Аукумулација капитала у Црној Гори

⁶⁴ Године 1903 била је у царинској тарифи одређена увозна царина „по 20 пара на свако кило чисте буре“. Почетком 1904 царина на увозно пиво је снижена на шест пара од литра, да би се доласком на власт Лазара Томановића, 1907 године, поново повисила на 16 пара од литра (Н а р о д н а м и с а о, 19 августа 1907, бр. 36, из чланка „Царина на биру“).

⁶⁵ Тако је пивара „Оногошт“ била ослобођена свих државних дажбина за десет година (ДАЦ—МУД, 1904, ф. фебруар—март, бр. 774).

⁶⁶ У књизи Педесет година на престолу Црне Горе (стр. 228) наводи се да „у Никшићу прерађује домаће дрво помоћу јаке водене снаге друштво „Шегарница“, али ово није било акционарско друштво. Шегарница у Горњем Пољу је припадала двору краља Николе.

није била достигла такав ниво да би појединци могли сами предузети подизање значајнијег производног предузећа. Тај недостатак требало је да надокнади акционарско друштво као средство мобилисања ситних капитала. Али у томе се само дјелимично успјело. Општи оквири привредног развитака умногоне су спутавали и развитак акционарских друштава, формираних ради изградње појединих привредних предузећа. Акционарска друштва нијесу могла превазићи опште оквири друштвено-економског развитака Црне Горе. Њихова дјелатност се кретала у границама црногорске заосталости и носила печат привредне неразвијености.

Из досадашњег разматрања се види да се са формирањем акционарских друштава у саобраћају (поморству) није много постигло, тј. да се све свело на покушај, да су у банкарству постигнуту значајни резултати и да је у индустрији остварен само дјелимичан успјех, па преостаје да се размотри како се дјелатност акционарских друштава одразила у области робног промета, тј. у трговини.

АКЦИОНАРСКА ДРУШТВА У ТРГОВИНИ

С обзиром на ондашње прилике у Црној Гори, које карактерише неразвијеност и заосталост привреде, није се могао ни очекивати неки већи успјех акционарских друштава у индустрији. Значајан успјех постигла су акционарска друштва у банкарству, па се могло очекивати да ће она добро послужити и у области робног промета, тј. у трговини. Али тако није било. Са формирањем акционарских друштава у трговини ишло је прилично тешко и многи покушаји су се завршили неуспјехом.

Већ смо напоменули да се крајем XIX вијека покушало да се формира једно мање акционарско друштво на Цетињу, које је требало да тргује месом, и да је тај покушај пропао. Али то није био усамљен случај да је пропао покушај стварања акционарског друштва у трговини. Са стварањем акционарских друштава у трговини било је нешто слично као у саобраћају. Многи покушаји остали су нереализовани.

Крајем 1904 године покренуто је оснивање *Првог потрошачког друштва на Цетињу*. Оснивачи су израдили правила друштва и поднијели их надлежним органима на одобрење. У архиву сам нашао ова правила и отуда сазнао за покушај оснивања Првог потрошачког друштва на Цетињу.⁶⁷

Из правила се види да је Прво потрошачко друштво на Цетињу требало да буде основано као акционарско друштво са трајањем од 15 година. Основни капитал био је одређен на 50.000 круна и подијељен на 1.000 акција (свака акција по 50 круна).

⁶⁷ Архив Историског института — Цетиње, ф. 110, св. е, откупљена архива Андрије Радовића.

Друштво је требало да оснује трговину на Цетињу, а касније и у другим мјестима Црне Горе, и да врши снабдијевање својих чланова. По могућности, друштво би „с временом приступило пре ради домаћих производа“. Уплата акција би се вршила, како је било предвиђено, на сљедећи начин: приликом уписа полагало би се 20 круна, а преосталих 30 круна акционари су били дужни да уплате за три мјесеца. Карактеристично је да је *Правилника* било предвиђено да нико не може уписати више од 50 акција, тј. 2.500 круна (чл. 37). Предвиђало се да се расподјела добити врши тако да 10 отсто иде за резервни фонд, 2 отсто за пензиони фонд службеника друштва, 0,5 отсто за фонд за помоћ службеника, 2,5 отсто за награду службеника, 5 отсто члановима управног и 2 отсто члановима надзорног одбора, 38 отсто „на уплате чланова“, тј. на уплаћене акције, а 40 отсто да се дијели „члановима сразмјерно суми за коју је... купуи намирнице из друштвене радње“. Управни органи (скупштина, управни и надзорни одбор) били су замишљени као и код других акционарских друштава.

Сем ових правила нијесам ништа нашао о овом друштву, па мислим да оно није ни основано. Прво потрошачко друштво, као што се види, било је више замишљено као потрошачка задруга него као искључиво трговачко акционарско друштво. Овдје се више радило о помоћи самим члановима друштва него о заради, па и поред свега тога оно није основано. Помањкање искуства и склоности појединача учинило је да су и овај и други покушаји остали нереализовани.

У ово вријеме пропала су још два покушаја стварања акционарских друштава у Подгорици. Подгорички трговци предузели су 1907 године мјере да оснују једно акционарско друштво за трговину вином — *Акционарско винарско анонимно удружење у Подгорици*. Средином 1907 године основан је „одбор за оснивање Удружења“, који је требало да изврши потребне припреме за формирање Удружења. Оснивачи су израдили и правила — *Статуте* Акционарског винарског анонимног удружења у Подгорици, која су била поднесена на одобрење Министарству унутрашњих дјела.⁶⁸ Удружење је било замишљено у трајању од десет година. Оно је имало задатак да штити Црногорце од „неприродног пића“, а бавило би се производњом „природног пића“ и радило на унапређивању виноградарства и развиту виноградарских задруга (види чл. 2 *Статута*). Према томе, Удружење је формирано ради борбе против вјештачких пића. Ово се односило у првом реду на вјештачко вино, које је тих година нарочито много

⁶⁸ ДАЦ—МУД, Привредно одјељење, 1907, ф. II, док. од 10 августа 1907, бр. 1397. (Правила су уиме оснивачког одбора потписали: Крјун Ђурашковић, Васо Мартиновић, Саво Станић, Мило Матановић, Митар Стругар и Стево Вујановић.)

увожено из Италије, а које је било много јевтиније и због тога угрожавало производњу домаћег вина. Да би заштитила домаћу производњу вина, држава је још 1904 године забранила сваки увоз „фабрицираног“ вина у Црну Гору.⁶⁹

Предвиђена главница Удружења износила је 60.000 перпера, састављена из 60 акција од по 1.000 перпера. Акције би се, изгледа, уплаћивале одједанпут. Резервни фонд би се образовао од 10 отсто чисте добити. Дужности управних органа требало је да буду регулисане посебним правилником.⁷⁰

Номинална вриједност акције била је сувише висока за црногорске прилике. Није било лако уплатити одједанпут 1.000 перпера. Ово удружење по многочему потсјећа на Паробродско друштво из 1887 године. Ограничити уплату капитала од 60.000 перпера само на 60 акција, тј. највише на 60 акционара, било је веома неразумно за ондашње прилике у Црној Гори. Тиме су оснивачи унапријед осудили подухват на неуспјех. Добија се утисак да се ни у овом Удружењу није ишло за тим да се окупе средње имућни слојеви већ само богатији трговци.

Други покушај за стварање једног трговачког акционарског удружења у Подгорици учињен је 1908 године. Крајем октобра *Цетињски вјесник* саопштава да се у Подгорици ради на оснивању једног увозно-извозног удружења — *Комисионарског трговачког удружења*, на бази акционарског друштва.⁷¹ Основни капитал Удружења требало је да износи 1,000.000 перпера, састављен из 2.000 акција по 500 перпера. Задатак Удружења је био „да из земље истисне све фабрикате оних народа који су непријатељски расположени наспрам Срба“. То се непосредно односило на Аустрију, у периоду Анексионе кризе; у духу општег покрета у српским земљама против аустријске агресије, и црногорски трговци су настојали да отстране утицај и притисак аустријске робе.⁷²

Ово акционарско друштво је требало да окупи највећи број трговаца, банкара, занатлија и уопште имућнијих људи — „па-

⁶⁹ „Старајући се о благостању народа и желећи да се унаприједи и заштити домаћа производња вина, Државни савјет је ријешио ... да се забрани увозити у Црну Гору свако фабрицирано вино...“ *Глас Црногорца*, 28 фебруара 1904, бр. 9).

⁷⁰ Правила Удружења су прилично непотпуна; садрже свега 33 члана, а многе стране дјелатности Удружења нијесу биле њима обухваћене.

⁷¹ *Цетињски вјесник*, 25 октобра 1908, бр. 36.

⁷² У децембру 1908 године црногорски трговци су донијели резолуцију о општем бојкоу аустријске робе и потпуном прекиду свих трговачких веза са Аустријом (ДМЦ, Никола I, ф. 1908, док од 9 XII 1908; види *Глас Црногорца*, 13 децембра 1908, бр. 66 и *Цетињски вјесник*, 17 децембра 1908, бр. 51).

триота“.⁷³ Али у томе се, и поред свих прокламација и мјера које су предузимане, није много успјело. Аустрија је и даље заузимала најзначајније мјесто у црногорској спољној трговини. У сљедећим годинама увоз из Аустрије износио је више од 50 отсто cjелокупног црногорског увоза.⁷⁴

О трговачким друштвима у Подгорици нијесам могао сазнати нешто више. Осим Статута Акционарског винарског анонимног удружења и овог саопштења о покушају стварања Комисионарског трговачког удружења, нема других података, па претпостављам да ни она нијесу оснивана. Правила Акционарског винарског удружења била су од стране Обласне управе у Подгорици послата Министарству унутрашњих дјела у два примјерка. У архиви Министарства остала су сачувана оба примјерка. Из материјала се види да су правила слата „на мишљење“ Привредном савјету и Одјељењу народне привреде при Министарству унутрашњих дјела, гдје су и остала, а да коначна одлука није дата, нити су правила уопште одобрена.

Слично је било и са другим покушајем у Подгорици — да се оснује Комисионарско трговачко удружење. Вал општег отпора против Аустрије захватио је и црногорске трговце, па су на тој линији пришли оснивању једног акционарског друштва, мислећи да ће на тај начин паралисати утицај Аустрије и онемогућити прилив њене робе на црногорско тржиште. Али пошто су се ускоро духови почели смиривати и вал патриотизма јењавати, уступајући мјесто „мирној“ борби за профит, црногорски трговци напуштају „патриотску“ намјеру о оснивању Комисионарског удружења у Подгорици и настављају трговину са Аустријом, иако у нешто смањеном обиму. Тако је и овај покушај за оснивање једног трговачког акционарског друштва остао неостварен.

Да су ова друштва основана, морало би се наићи на неке податке о њиховој дјелатности, поготову о овом другом — Комисионарском трговачком удружењу, које је требало да врши онако „патриотску“ улогу. Зато је највјероватније да она нијесу ни оснивана, нити су пословала у Црној Гори.⁷⁵

⁷³ „У овом Удружењу као акционари имају ући: сва четири наша новчана завода, Никшићско трговачко удружење, сви наши трговци и занатлије, као год и сви други имућнији без разлике сталежа и положаја... Пошто је циљ Удружења кроз патриотски, то се оснивачи надају да ће ова ствар бити не само од појединачног потпомогнута, него да ће је и влада са свим могућим средствима потпомоћи“ (Цетињски вјесник, 25 октобра 1908, бр. 36).

⁷⁴ Види *Статистику увоза и извоза за 1908 и 1909*, Општи преглед увезене робе по класама и по државама 1909, издање Министарства финансија и грађевина — Пореско-царинска управа, Цетиње 1911.

⁷⁵ Сва акционарска друштва, и уопште предузећа у Црној Гори, слала су годишње извјештаје Статистичком одсеку Министарства унутрашњих дјела, који су често и објављивани, али нигдје нијесмо наишли на ма какав податак о овим предузећима, па не остаје друга претпоставка сем да нијесу ни постојала.

Оснивање акционарских друштава у трговини, као што се види, ишло је прилично тешко. Неколико покушаја остало је неостварено и завршило се неуспјехом. Али то не значи да су пропали сви покушаји. Никшићким трговцима је ипак пошло за руком да оснују једно трговачко акционарско друштво, које је показало прилично добре резултате.

Крајем 1906 године никшићки трговци су предузели мјере да оснују једно веће трговачко предузеће на бази акционарског друштва — *Никшићко трговачко акционарско друштво*. (Раније сам у једном раду детаљније говорио о дјелатности овога друштва, па ћу се овдје задржати само на основним питањима, да би се добила потпунија слика о дјелатности акционарских друштава у Црној Гори.)⁷⁶

Оснивачка скупштина друштва одржана је 3 децембра 1906 године, али пошто су правила одобрена тек 19 фебруара 1907, оно је у тој години и почело своју дјелатност. Покретачи и оснивачи Никшићког трговачког акционарског друштва били су познати никшићки трговци, који су углавном били најважнији фактори у банкама и другим акционарским друштвима (Ј. Голијанин, Н. Ђурић, М. Томашевић, М. Чопић, Ј. Јовановић, Вујица, Шобајићи, Кустудић и др.). Почетни капитал друштва износио је 200.000 перпера (2.000 акција по 100 пер.).⁷⁷ Уплата акција вршена је постепено — 10 перпера се полагало приликом уписа, а остатак од 90 перпера уплаћивао се „у 45 мјесечних obroка по 2 перпера“ (чл. 8 *Правила*).

Друштво је имало за циљ да помаже домаћим трговцима у извозу и увозу и да набавља робу коју ће продавати својим члановима, али искључиво навелико, јер је у самим *Правилима* наглашено да се друштво „не може бавити продајом робе на мало, већ једино продајом робе на велико“ (чл. 21). Поред тога, друштво је вршило разне посредничке послове за рачун појединих трговаца.

Никшићко трговачко акционарско друштво у првој години свога пословања (1907) остварило је чист добитак од свега 1,152,99 перпера.⁷⁸ У сљедећој, 1908 години, добитак се повећао на 10.497,95 перпера,⁷⁹ а укупни промет друштва износио је преко три милиона перпера.⁸⁰ Значајан напредак у свом пословању друштво је

⁷⁶ *Трговачки капитал у Црној Гори у другој половини XIX вијека*, Цетиње 1958, 252—258.

⁷⁷ *Правила* Никшићког трговачког акционарског друштва, Никшић 1907, чл. 7.

⁷⁸ Глас Црногорца, 9 фебруара 1908, бр. 7, биланс Никшићког трговачког акционарског друштва на дан 31 децембра 1907.

⁷⁹ Исто, 17 јануара 1909, бр. 3, биланс за 1908.

⁸⁰ ДАЦ—МУД, Управно одјељење, 1910, ф. јануар, бр. 835.

постигло у 1909 години. До краја 1909 године било је уплаћено на име главнице 155.478,46 перпера; укупни промет се повећао на 8.623.501,26 перпера, а остварен је чист добитак у износу од 37.444,78 перпера.⁸¹ У 1909 години повећао се обим пословања и проширила се дјелатност друштва. Крајем исте године друштво је отворило филијалу у Подгорици и заступништво у Бару, чиме је била олакшана његова дјелатност, нарочито што се тиче услуга и експедиције извозне и увозне робе.⁸²

Проширењем дјелатности и развитком пословања наметала се потреба повећања основног капитала. На скупштини акционара у фебруару 1910 године ријешено је да се основни капитал повећа од 200.000 на 500.000 перпера, па је почетком 1910 расписано II коло за упис нових 3.000 акција.⁸³ У току 1910 године било је уплаћено на име главнице 244.586,66 перпера, обрт се повећао на око десет милиона перпера,⁸⁴ а чиста добит је износила 22.778,41 перпер, од чега је ишло за подјелу акционарима на име дивиденде 15.944,90 перпера.⁸⁵

У сљедећим годинама друштво још више развија своју дјелатност. Године 1911 друштво је само на роби остварило добит од 66.685,73 перпера (чист добитак је био 54.477,43 пер.) а подијељено је акционарима I и II кола 39.223,76 перпера.⁸⁶

До Балканског рата (1912) друштво је све више разграђавало своју дјелатност. Непосредно пред рат оно је имало, поред филијале у Подгорици и преставништва у Бару, своје филијале на Цетињу, Грахову и у још неким мјестима.⁸⁷ Рат је спријечио развитак друштва. Чисти добитак на крају 1912 године опао је на 16.120,83 перпера, а акционарима је подијељено на име дивиденде свега 11.606,99 перпера, што претставља знатно смањење у односу на 1911 годину.⁸⁸ Послије Балканског рата услиједиле су нове ратне припреме, а убрзо и Први свјетски рат, па је све то омело нормалан рад друштва и његово даље напредовање.

И поред извјесних слабости, нарочито у првим годинама, Никшићко трговачко акционарско друштво је систематски напредовало. Само из ових неколико података које смо навели види се да је оно постигло значајне резултате и да је доста допринијело развитуку трговине у Црној Гори. Оно је било једино акционарско друштво у Црној Гори које је основано искључиво у ци-

⁸¹ Исто, ф. фебруар, бр. 1223, извјештај о раду друштва на скупштини од 7 фебруара 1910.

⁸² Исто. (Види и Глас Црногорца од 5 септембра 1909, бр. 38).

⁸³ Исто.

⁸⁴ ДАЦ—МУД, Управно одјељење, 1911, ф. јули, бр. 5685.

⁸⁵ Глас Црногорца, 19 фебруара 1911, бр. 8, биланс за 1910.

⁸⁶ Исто, 21 јануара 1912, бр. 3, биланс за 1911.

⁸⁷ Исто, 11 фебруара 1912, бр. 6 и бр. 29 од 7 јула исте године.

⁸⁸ Исто, 28 септембра 1913, бр. 44, биланс за 1912.

љу трговине. Оно је истовремено било трговачко предузеће које је располагало највећим капиталом и правило највећи трговачки обрт. Зато је његов утицај на развитак трговине био веома знатан.

Као што смо видјели, и прије оснивања Никшићког трговачког акционарског друштва било је покушаја за стварање трговачких акционарских друштава и удруживање трговачких капитала. Али су сви ти покушаји остали безуспјешни. Једино су никшићки трговци успјели да оснују трговачко друштво и да на тај начин створе потребан капитал за предузимање већих трговачких послова.

На крају, треба да се осврнемо на још два покушаја стварања акционарског друштва у Црној Гори. Крајем априла 1907 године Г л а с Ц р н о г о р ц а је објавио да је основано као акционарско друштво *Привредно друштво „Југ“*, са сједиштем у Бару.⁸⁹ Овим је био објављен и позив за упис акција. Из овог написа се види да је дјелатност друштва била одобрена од надлежних црногорских власти 8 марта 1907 године, да је главница требало да износи 150.000 круна и да је била подијељена на 150 акција по 1.000 круна. Акције би се уплаћивале за пет година у годишњим ратама по 200 круна. Упис је требало да буде завршен за четири недјеље, па су били предвиђени и повјереници: за Црну Гору Урош Марић, апотекар из Цетиња, а за Србију и Војводину Аркадије Марковић, књиговођа из Новог Сада.

То је све што се могло сазнати о друштву „Југ“. Из истог саопштења се види да је 31 марта 1907 године одржана „седница Привредног друштва „Југ“ у Новом Саду“, па је највјероватније да овај подухват нијесу били предузели Црногорци већ Новосађани. То би се могло закључити и према позиву за упис акција, јер су се оснивачи обратили прије свега на „грађане из Србије и бивше Војводине“.

Но без обзира на све то, изгледа да ни Привредно друштво „Југ није основано, јер о њему, сем наведеног позива, нема никаквог трага.

Посљедњи покушај стварања акционарског друштва у Црној Гори предузет је у Подгорици непосредно пред Први свјетски рат. Једна група црногорских трговаца затражила је од владе концесију за оснивање аутомобилског друштва за превоз поште и робе у новодобијеним крајевима (Санџаку, Косову и Метохији). Црногорска влада није одобрила концесију, јер је првенствено право већ имало чешко друштво *Лаурин и Клемент*, које је вршило превоз поште на свим линијама у Црној Гори.⁹⁰ Али без обзира на то изгледа да је друштво основано, јер је средином

⁸⁹ Исто, 28 априла 1907, бр. 20.

⁹⁰ Стенографске биљешке о раду Црногорске народне скупштине сазване у редован сазив 15 јануара 1914, Цетиње 1915, 296.

марта 1914 године саопштено да је у Подгорици основано *Прво аутомобилско превозно друштво* и да се претвара у акционарско друштво.⁹¹ Према истом саопштењу, друштво је имало два теретна и два „особна“ аутомобила. Рат је прекинуо његово половање, јер су сва превозна средства мобилисана за ратне потребе. Ово је био посљедњи покушај за стварање акционарског друштва у Црној Гори.

З А К Љ У Ч А К

Навео сам све случајеве покушаја стварања акционарских друштава у Црној Гори на које сам наишао у материјалу којим сам располагао. Намјерно сам ишао за тим да изнесем све покушаје, без обзира да ли су реализовани или не, јер, сматрам, једино на тај начин може се добити потпуна слика о томе колико је успјела организација акционарских друштава у Црној Гори. Да су наведени само случајеви који су остварени, то би било једнострано и из тога се не би могли сагледати напори који су чињени у Црној Гори на стварању акционарских друштава. Због тога сам и изнио све податке о акционарским друштвима у Црној Гори, од првих покушаја седамдесетих година XIX вијека па до краја црногорске државе. Кроз ових 50 година акционарска друштва у Црној Гори имала су, може се рећи, помало чудну судбину.

Прије свега, треба истаћи да се акционарска друштва јављају прилично рано у Црној Гори. Прво акционарско друштво формирано је седамдесетих година XIX вијека. У то вријеме црногорска привреда тек почиње да се извучи из заосталости и да се ослобађа остатака примитивне, патријархалне привреде. Акумулација капитала се вршила искључиво путем трговине и зеленашења. Индивидуални капитали били су мали, јер се на бази ондашњег друштвено-економског развитка нијесу могли формирати већи капитали. Најзначајнија привредна дјелатност било је сточарство, а о индустријском развоју нема ни помена, јер у оно вријеме није било никаквог индустријског предузећа у Црној Гори. Саобраћајне прилике такође су биле веома слабе — колских путева уопште није било, транспорт се вршио под веома тешким условима, па је због тога и промет био јако отежан.

Посматрана у цјелини, ондашња црногорска привреда била је сасвим неразвијена, без основе за бржи развој савремених друштвено-економских односа. Но и поред тога, седамдесетих година XIX вијека дошло је до формирања акционарског друштва у Црној Гори. Развој акционарских друштава у земљама на Западу био је резултат развијене акумулације капитала и капиталистичких односа, у првом реду развијене индустријске про-

⁹¹ Вјесник, Цетиње, 19 марта 1914, бр. 18.

изводње. Седамдесетих година прошлог вијека у Црној Гори тек почињу да се развијају елементи капиталистичке привреде, али се ипак почињу оснивати акционарска друштва. Зато се и намеће питање: да ли је појава акционарског друштва, као савремене форме удруживања капитала, израстала из привредног организма ондашње Црне Горе и да ли су она била одраз њеног развика?

Оснивању акционарских друштава у Црној Гори пришло се из потребе стварања већих капитала (ово узимамо као условно). Али она нијесу формирана на бази већ створене високе акумулације капитала, као што је карактеристично за општи развитак акционарских друштава. То се морало одразити на њихов развика. Акумулација капитала није обезбјеђивала сигурну подлогу акционарским друштвима, јер она није била достигла онај степен који је био неопходан за њихову егзистенцију. Због тога су црногорска акционарска друштва била некако присилно накалемљена на услове који им стварно нијесу одговарали, јер такве форме удруживања капитала нијесу биле продукт привредног развика. Друштвено-економски односи Црне Горе седамдесетих година XIX вијека нијесу били сазрели за акционарска друштва. У томе, мислим, треба тражити узроке неуспјеха првих акционарских друштава у Црној Гори, узроке пропаста многих покушаја и њихове споре афирмације. Неразвијеност црногорске привреде условила је да су готово сви покушаји за стварање акционарског друштва до краја XIX вијека остали безуспјешни. Наравно, неуспјеху су допринијели и други фактори, али је овај, свакако, био основни.

Покрет за оснивање акционарских друштава добио је, као што се види, прилично широке размјере у Црној Гори. Идеја формирања акционарских друштава све више је узимала маха и све више окупљала пословне људе Црне Горе, нарочито при крају XIX и почетком XX вијека. Да би се црногорска привреда могла даље развијати, било је потребно створити већа средства и веће капитале. Формирани индивидуални капитали, због заосталих форми акумулације, нијесу била довољни за предузимање већих послова и стварање већих предузећа. Тако је Црна Гора запала у незавидан положај; док је друштвено-економски напредак нужно наметао потребу даљег развика појединих привредних грана — транспорта, индустрије, банкарства, трговине и др. — недостојао је потребан капитал за оснивање појединих предузећа у тим гранама. Ова противрјечност могла се ријешити или улагањем страних капитала или повећањем домаћих капитала путем удруживања. Акционарска друштва била су подесна за повећање домаћег капитала. Она су могла мобилисати ситне капитале створене у разним областима друштвене дјелатности и омогућити стварање појединих већих предузећа и установа које појединац у Црној Гори није могао остварити. Због тога је идеја

о оснивању акционарских друштава узимала све више маха, а покушаја за њихово стварање били све чешћи.

Потреба за инвестирањем већих капитала у поједина предузећа наметала се још непосредно послије Берлинског конгреса. За даљи напредак Црне Горе био је неопходан развитак саобраћаја, посебно воденог (Скадарским Језером и Јадраном). Због тога се и пришло стварању паробродског предузећа на бази акционарског друштва 1887 године. Начин на који је вршено формирање Књажевског црногорског повлашћеног паробродског друштва онемогућио је успјешан завршетак овог заиста корисног подухвата. Оно је превазилазило црногорске могућности и није одговарало степену акумулације капитала у Црној Гори. Објективни услови нијесу одговарали таквом подухвату. Он није имао реалне подлоге, па је зато морао пропасти.

Стварање паробродског предузећа изискивало је прилично средстава, па се поново покушавало с акционарским предузећем у тој области. Али, сви су се ти покушаји завршили неуспјехом и ниједно акционарско друштво у паробродарству није основано. Покушај 1896 године био је прилично реалан и није га било тешко остварити, али је и он пропао јер га је потиснуо страни капитал — друштво „Англо-монтенегрин“. Тако је Црна Гора све до краја свога постојања остала без већег домаћег предузећа у воденом саобраћају, што је много утицало и на развитак других привредних грана, нарочито на развитак трговине.

Формирање акционарских друштава у области промета да је много боље резултате, премда су у трговини резултати могли бити и већи. Трговина је била једна од најразвијенијих привредних грана у Црној Гори. Трговци су били покретачи и оснивачи многих акционарских друштава у разним гранама привреде, али су у самој трговини мало предузимали. Акумулација капитала била је достигла највиши степен баш у трговини. Од оног капитала што га је било у Црној Гори највише се налазило у трговини, па и поред свега тога трговци су основали само једно трговачко акционарско друштво. У Црној Гори био се издвојио један мањи број крупних трговаца који су господарили трговачким саобраћајем у појединим мјестима, па им није ишло у рачун оснивање већих трговачких предузећа. Они су настојали да задрже свој господарећи положај, а за ондашње прилике њихови капитали су им били довољни. То је умногоме утицало што се у Црној Гори у области трговине мало предузимало на формирању акционарских друштава. Црногорски трговци су се задовољавали постојећим стањем. Једино су никшићки трговци основали једно веће трговачко предузеће — Никшићко трговачко акционарско друштво, са почетним капиталом од 200.000 перпера.

Акционарска друштва у трговини постигла су само ограничене резултате. Али су зато много више дошла до изражаја у

банкарству. Управо, акционарска друштва у Црној Гори најприје су се афирмисала у банкарству. Од шест новчаних завода у Црној Гори, четири су била основана као акционарска друштва. Она су распростраила своју мрежу филијала и заступништава по свим мјестима у Црној Гори и развила прилично широку дјелатност.

Акционарска друштва у банкарству успјела су да мобилишу мање капитале и ситна слободна средства и да на тој основи створе потребан капитал за оснивање појединих новчаних завода. Величина капитала и начин уплате акција били су подешени према стварним могућностима, па је то, за разлику од многих других покушаја, умногоме олакшало успјех новчаних завода. Почело се са малим основним капиталом од 200.000 круна и незнатним улозима од свега неколико новчића недељно, да би се касније, кад су се већ банке афирмисале, пришло и замашнијим подухватима, као што је напр. била Народна банка са основним капиталом од два милиона перпера. Развитком новчаних завода и њиховом афирмацијом порастао је интерес за улагање капитала и слободних средстава. Банке су постале привлачне за оне који су располагали капиталом. Оне су концентрисале капитале и слободна новчана средства створена у разним областима друштвене дјелатности и постепено окупљале привредно најактивније елементе црногорског друштва, као и многе који су на овај или онај начин стекли извјесна богатства (главаре, зеленаше, државне чиновнике и др.). Банкарска акционарска друштва одиграла су веома значајну улогу у црногорској привреди. Баш ти новчани заводи који су били формирани као акционарска друштва одиграли су најзначајнију улогу у Црној Гори. Народна штедионица на Цетињу и Државна хипотекарна банка, која је радила само неколико година, далеко су заостајале за новчаним заводима основаним на бази акционарског друштва. Банкарска акционарска друштва су водила главну ријеч у Црној Гори и била одлучујући фактор у развоју црногорског банкарства. Она су унијела нови дух у економско-друштвене односе и много допринијела еманципацији црногорске привреде. Захваљујући њима Црна Гора се умногоме извлачи из учмалости и ослобађа примитивизма и патријархалних остатака прошлости.

Банкарска акционарска друштва показала су, несумњиво, кудикамо боље резултате од акционарских друштава каја су била формирана у другим областима привреде. То, свакако, није било случајно. Акумулација капитала у ондашњој Црној Гори углавном се вршила путем трговине и зеленашења. Трговачки капитал је био „универзални“ облик капитала, док је индустријски капитал био незнатан и није играо значајнију улогу у црногорској привреди. Производни, индустријски капитал још није био стекао „право грађанства“ у Црној Гори. Црна Гора још није

била достигла онај степен развитка када производња постаје основа акумулације капитала и када производни капитал потчињава себи друге облике капитала. Капитал формиран у промету — у првом реду трговачки капитал — био је доминантни, господарећи облик капитала. То је условљавало меркантилно гледање на акумулацију капитала. Код Црногораца је било укоријењено схватање да је промет одлучујуће подручје акумулације и да тамо треба улагати капитал, а не у производњу.

Оваквом гледању доприносиле су још неке околности. Држава је држала у својим рукама многе позиције у производњи, или је пак учествовала у изградњи многих објеката. Тако је, на примјер, држава изградила читаву мрежу путева у Црној Гори. Она је одобравала и давала концесије појединим предузећима, изграђивала пристаништа и набављала пловидбени парк за језерски и поморски саобраћај, подизала зграде, локале и многе друге јавне објекте. Једном ријечју, држава је била умијешана у највећи дио производне дјелатности. То је умногоме отуђивало црногорске привредне елементе од производње. Они су прометом могли „господарити“ и несметано, по ондашњем схватању, развијати своју дјелатност. То је задуго потхрањивало схватање да је промет примаран у односу на производњу. Промет је био „слободно царство“ за пласирање капитала и најважнији „извор“ стварања добити.

Ако се томе дода и чињеница да је у ондашњој Црној Гори новац био оличење богатства и да је трговина новцем била веома распрострањена и уносна, онда је јасно зашто су акционарска друштва постигла знатно боље резултате у банкарству него у индустрији, тј. у промету него у производњи. На бази ондашењг друштвено-економског развитка Црне Горе и схватања људи која су била формирана на тим односима, друкчије није ни могло бити. Савремени начин производње све више је долазио до изражаја у Црној Гори, али он није могао тако лако потиснути стара схватања и методе акумулације капитала. Сиромашно црногорско тле и низак ниво производних снага онемогућавали су бржу афирмацију елемената капиталистичке привреде, савремених метода акумулације капитала и њима одговарајућих схватања, па је то условило да је промет за Црногорце остао најважније подручје акумулације капитала све до краја црногорске државе.

Но иако је промет био доминантан, не може се рећи да се у производњу није ништа улагало и да за њу уопште није било интересовања. Већ крајем XIX вијека појављује се тежња за оснивањем индустријских предузећа и улагањем капитала у производњу. Али тенденција пласирања капитала у индустрију и стварања производних предузећа није се у потпуности могла афирмисати, већ је до краја остала само тенденција, јер се, та-

корећи, остало на почетку. До краја црногорске државе основано је свега неколико мањих индустријских предузећа, од којих су, изузимајући она која је основао страни капитал, највећа била два која су се заснивала на бази акционарског друштва — пиваре „Требјеса“ и „Оногошт“ у Никшићу.

На бази акционарског друштва била су у индустрији заснована само четири предузећа — двије штампарије и двије пиваре (стара никшићка штампарија из 1898 године припојена је 1906 новој, па то сматрам једним предузећем). Акционарска друштва на бази којих су биле основане штампарије готово и нијесу вриједна пажње као друштва. Оснивањем ових друштва више се ишло за тим да се омогући излагање појединих недјељних листова („Невесиња“, „Оногошта“ и „Народне мисли“ у Никшићу и „Слободне ријечи“ у Подгорици) него да се створе штампарска предузећа са циљем оплођавања капитала. То је било више из културних и политичких разлога него ради профита. Због тога она нијесу ни показала неке значајније резултате.

Што се тиче пивара, оне су показале скромне резултате. Сама по себи ова предузећа нијесу ни могла развити нарочито живу дјелатност, поготову у онаквим условима какви су били у Црној Гори. Слабе саобраћајне прилике, оскудица у стручној радној снази, конкуренција страног пива и многе друге околности утицале су на дјелатност ових предузећа и умањивале њихов успјех.

Али без обзира на то што су ова предузећа показала скромне резултате, функција ових акционарских друштва била је значајна. Она су углавном дјелала као акционарска друштва (редовно су одржаване годишње скупштине, подношени су извјештаји о раду, акционари су добијали дивиденду итд.). Самим тим она су оправдала своје постојање и доприносила афирмацији индустријских акционарских друштва у Црној Гори. То је, такође, био почетак формирања акционарских друштва у индустрији, почетак који је био израз тенденције улагања капитала у производњу и који је у суштини показао позитивне резултате. У томе је посебан значај ових акционарских друштва. Што се ова тенденција није у потпуности афирмисала и што није дошло до већих улагања капитала у производњу, има се захвалити општим привредним приликама и заосталости ондашње Црне Горе. Да нијесу наступили ратови, којима је привредни развитак Црне Горе такође био пресјечен, можда би се више пласирало у производњу и можда би било основано још неко индустријско предузеће на бази акционарског друштва. Овако, остало се само на почетку.

Из свега наведеног може се запазити да дјелатност акционарских друштва у Црној Гори није остала без резултата. Оснивању акционарских друштва пришло се, с обзиром на друштвено-економске услове, прилично рано. Идеја о оснивању акцио-

нарских друштава била је веома распрострањена у Црној Гори; улагани су велики напори и вршени чести покушаји, али су, нажалост, многи остали нереализовани. У Црној Гори је уствари дјелало девет акционарских друштава: четири банке, двије пиваре, двије штампарије (за неко вријеме) и једно трговачко предузеће. Сви остали подухвати пропали су или на самом почетку или после неколико година. Но и ово што је остварено било је значајно за развитак црногорске привреде.

Акционарска друштва у Црној Гори, нарочито банкарска, позитивно су утицала на читав привредни живот. Преко њих су долазиле до изражаја савремене форме акумулације капитала и уопште тенденције капиталистичких друштвених односа. Због ниског нивоа производних снага и производних могућности Црне Горе, дјелатност акционарских друштава била је прилично ограничена. Али кад су већ настала и када су почела да развијају своју дјелатност, акционарска друштва су неминовно морала утицати на даљи привредни развитак Црне Горе. Ово се нарочито показало у случају банкарских акционарских друштава. Развитак црногорске привреде неопходно је захтијевао постојање банака. Али кад су банке основане и кад су почеле да развијају своје пословање, то се осјетило на читавом привредном животу Црне Горе. Утицај новчаних завода био је такав да, може се рећи, није било краја у Црној Гори у којему се није осјетила њихова дјелатност. (Истина, и сам карактер банака је такав да је њихова дјелатност морала имати већи утицај од других акционарских предузећа.)

Са мало више умјешности, акционарска друштва су се могла формирати са више успјеха и у другим гранама, јер је сам развитак наметао такву потребу, а онако се најчешће све свршавало на покушају (у том погледу је нарочито карактеристичан примјер паробродарства). Од широког покрета и многих покушаја основана су само неколика акционарска друштва. Но и то је било корисно и важно за црногорску привреду. Дјелатност акционарских друштава морала се кретати у оквирима општег друштвено-економског развика Црне Горе; морала је носити печат неразвијености и заосталости, па се зато и са оним што је постигнуто може бити задовољно.